Пантелеймону Олександровичу Кулішу

Літ сорок назад, а може й більш, вибрали мене в засідателі. Замолоду служив я в воєнній, в кавалерії ще, так знаєте — не хотілось мені зробитися тим крюком. Ні, дворянство стало прохать: "Послужи,— кажуть,— громаді, годі тобі сливи сушить та солить, та наливать". Сміються, бачите, бо я з Опошної; а тут ще жінка присікалась: "Лучче,— каже,— служить, чим байдики бить та з Марією Уласівною в мар’яжа грать!" (Була у нас сусідка така, знаєте, як співають: іду собі, підскакую...) Нічого було робить, от я й згодився.

Через неділь дві прислали мені повістку, що губернатор утвердив вибори і щоб я "неукоснительно, з получения сего, прибув в город Полтаву для принесения достодолжно присяги". Вийняла жінка з скрині мій милиціонний козакин: що порвалось — позашивала та швиденько й випровадила, і з Марією Уласівною не дала попрощаться; і в голову вона собі не клала, яке лихо мене там стерегло...

В неділю, після служби, присягали і з собору прямісінько поїхали до нашого предсідателя "учинить явку". А предсідателем тоді був той... що прозвали "велике діло — опеньки". Не хочу його й згадувать, бо вмер, цур йому, щоб ще й не вилаяв! Приїздимо, ввійшли в передню; на дверях стоїть лакей в каптані і німецьких галанцях, не з наших — з предсідателем з Москви приїхав.

— А що,— питаємо,— чи прийма?

— Никак-с нет-с,— каже, — его превосходительство не изволят принимать, не угодно ли вам расписаться? — і показує пальцем на книгу, що лежить на столі в зелених палятурках.

Глянули ми один на другого, здвигнули плечима та й стоїмо, як вкопані: не знаємо, що й робить. Тоді-не було ще у нас того звичаю, що як розвозять ту гаспидську "визиту" та приїде менший до старшого, то не дає білетика, а тільки розписується.

— Что ж, господа,— каже лакей,— роты пороззявляли? извольте записываться.

— На біса ж? — питаєм.

— Так угодно,— каже,— его превосходительству.

Стали совітуваться, що воно за нечиста мати ся книга; один каже: "Се, може, той альбом, що на пам’ять вірші пишуть та пробиті стрілами серця малюють"; другий каже: "Може, схотілось предсідателеві побачить, який у кого почерк..." А лакей так над душею й стоїть: "Пишіть та й пишіть!"

От Кирило Онуфрійович Пищи-Муха, як письменніший між нами й каже: "Може, він дума, що ми й писать не вміємо? — взяв перо, трошки подумав, та й начеркав:

"При сей верной оказии, спешу выразить душевное мое прискорбие і сердечное сокрушение, что по непредвиденным обстоятельствам лишен счастья лично засвидетельствовать мое глубочайшее уважение и преданность, с которыми почтеннейше честь имею пребыть. Вашего Превосходительства всепокорнейший..." Та й закрутив... (Де б то йому не написать: сам терся по тих Петербургах!)

Дає перо — так всі од нього, як од чорта, жахаються. Один другого штовха: — "Бери ти!" — "Ні, ти бери!" Далі до мене: "Починай,— кажуть; як тобі не вигадать? Ти ж на всю Опошню

брехун!" — Взяв я те прокляте перо, думаю: що б мені написать йому на пам’ять? Встромлю в чорнилицю, налагоджусь писать і знов стромляю: нічого в голову не лізе! А тут ще кругом обступили, дивляться, а лакей трохи в потилицю не штовха. Примірявсь-примірявсь, а далі й думаю: він дуже ласий до дівчат, нехай же посміється,— взяв та й надрочив:

І вчора галушки, й сьогодні галушки:

Прийди, прийди, серденько, на білі подушки.

І учора куліш, і сьогодні куліш:

Прийди, прийди, серденько, мою душу потіш.

Підписався, та ще й закарлюгу загнув, як хвіст у хорта. Тут вже за мною й другі почали, хто написав:

Спробував пера й чорнила,

Що в йому за сила.

Так перо пише,

Як муха дише.

Хто розмазався тим "глубочайшим", а покійник Назар Семенович Тупу-Тубанець Буланенький "при сей верной оказии" ще й жалобу на свого сусіда написав, що з’їв у нього "многоплодного" індика. Отак записуємось, а диявольський лакей аж морду набік гне та регочеться.

— Не скажет вам,— каже,— его превосходительство за это писанье спасибо!

— А що ж? — кажу.— Як вміли, так і написали: йому ж схотілось нашого писання — нехай і читає по суботах.

Після сього роз’їхались гарненько по квартирах, і ні гадки собі. Аж увечері приніс до мене палатський сторож бомагу. "Прочитайте,— каже,— і розпишіться". "Що за вража мати! — думаю.— Яку моду вигадали! Так, бачите, воно легенько розписуваться! Прочитав,— тільки й написано:

"Его превосходительство, господин статский советник и разных орденов кавалер, предлагает Г. г. членам всенепременно явиться к нему завтрашнего числа в десять часов пополунощи".

"Се,— думаю собі,— на закуску приглаша", та взяв і розписався: "Буду: хліба-солі не цураюсь". Хто його в біса й сподівавсь, яка там хліб-сіль буде!

На другий день якраз в десять часів зібрались ми до предсідателя. Ходимо по залі, вже й одинадцять прокукало — ні сам не виходить, ні закуски не приготовляють, а вже пора б і черв’яка заморить. Отак додержав нас до дванадцятого часу; далі лізе з кабінету в мундирі, в білих штанях, щось на шиї теліпається, ще й перстень на палець настромив. Тільки виткнувся з дверей, так зараз на мене й витріщивсь, посатанів, аж з виду зблід. Тут йому кланяються; хто бубонить: "честь имею явиться"; а він, ні на кого не глянувши, прямісінько до мене,— як крикне:

— К кому вы явились?

Дивлюсь на нього: чи не здурів? — думаю,— чого се він так грима? — А він вдруге дужче:

— Я вас спрашиваю, к кому вы явились?

— К вам,— кажу.

— А я кто такой? — пита і сам чортом на мене дивиться.

— Хведор Іванович,— кажу.

— Не Федор Иванович, а ваше превосходительство,— знов затріщав,— господин председатель, ваш начальник, милостивый государь мой! — аж запінився з серця.

"Тю на твого батька! — думаю собі,— чи ти сказився, чи натріскався кукольвану?.."[1] — А він скільки глотки своєї:

— К кому вы явились?

— К вашему превосходительству,— кажу; "нехай,— думаю, — по-твойому буде".

— А как вы явились? Отвечайте, милостивый государь мой! Как вы явились?

Що за напасть така? Не знаю, що йому й казать.

— С достодолжным уважением,— кажу.

— Разве в таком виде,— кричить,— являются к начальству с достодолжным уважением? Посмотрите вы на себя!

Оглянувсь я на себе: "все обстоит благополучно": медалі висять, червоний пояс і шаблюка біля боку. Далі обернувся до товаришів та й питаю:

— Чи не знаєте хоч ви, чого од мене треба його превосходительству, господину предсідателю, нашому начальнику?

Як розсердиться ж, так боже мій милостивий! підскакує, як зінське щеня[2], і приска, неначе сукно мочить.

— Вы милостивый государь мой,— репетує,— не имеете должной атенции к начальству, не исполняете установленных форм, нарушаете государственные узаконения! Я вас в двадцать четыре часа предам суду!

— Як буде за що,— кажу,— то можна й зараз предать суду... Позвольте,— кажу, крутнувши вуса,— і мені вас спросить: чого вам од мене треба? Хіба,— кажу,— дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея?! — Та, се кажучи, ще й шабелькою стукнув. Досадно ж, їй-богу, стало! Що за чортова мати,— думаю: — прилип до мене, як шевська смола до чобота. Так куди! Піп своє, а чорт своє.

— Молчать! — кричить,— вы еще осмеливаетесь рассуждать! Посмотрите в зеркало, в каком виде вы явились к начальнику!

Підвів мене до дзеркала; дивлюсь: козакин мій защепнутий на всі гаплики, медалі висять, і прочее, де розірвалось, позашивано: все обстоїть благополучно...

— Что,— пита,— видите?

— Нічогісінько,— кажу,— не бачу. Чого вам од мене схотілось!

— Как, чего! — знов закричав.— На каком основании вы осмелились явиться ко мне в усах? Вы теперь состоите на гражданской службе, а потому право ношения усов на вас не распространяется.

— З сього б і почали,— кажу,— як не розпространяється, то й виголюсь. Нічого було й кричать, як на живіт: се б,— кажу,— і губернатор і сам міністр так глотки не драв!

— Прошу не рассуждать,— каже,— а исполнять, что вам приказывают: чтобы сего же дня выбрили усы, а не то, я вас под арест посажу!

Далі визвірився на прочих і каже:

— Я вас призвал, милостивые государи, чтобы выразить вам крайнее мое неудовольствие за то неуважение и непростительную дерзость, которую вы учинили вчерашнего числа вашим неуместным поступком.

— Позвольте узнать, ваше превосходительство,— почав Пищи-Муха,— в чем заключается неуместный наш проступок, учиненный вчерашнего числа, из которого можно бы усмотреть неуважение к вашему превосходительству и непростительную с нашей стороны дерзость?

— Как, из которого!!— крикнув.— А как вы могли позволить себе писать в визитной книге такую дичь: и галушки, и кулиши, и жалобы записывать, словно на почтовой станции, когда вам следовало только записать ваши фамилии... Это просто бунт против правительства!

— Наши именные списки,— знов почав Пищи-Муха (а він вже такий був, що хоч кому носа втре),— доставлены уже вашему превосходительству, следовательно, мы никак не могли предполагать, чтобы вам предстояла надобность в наших фамилиях, а полагали, что ваше превосходительство интересовались более нащот наших поцерков и словосочинения, а потому каждый из среды нас по мере сил своих потщился выразить свои чувства и мысли, никак не предполагая, чтобы ваше превосходительство...

— Ну, довольно, довольно! — (Допік-таки його Пищи-Муха! — Ви,— каже,— як маятник в часах: торкни вас раз, то ви десять раз завиляєте. Теперь, господа,— каже, повертаючись на всі сторони,— извольте отправляться; на первый раз я вас прощаю, но в другой — будьте осторожны; я не люблю шутить! А вы, милостивый государь,— каже, глянувши на мене,— чтобы сию минуту оббрились! Понимаете?

— Як не понять! — кажу.— У мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас пойме.

На се хотів був він обізватися, та попирхнувсь; скоріш в кабінет і зачинивсь: обридло вже й йому гримать, прискать і підскакувать. Стали й ми виходить, похваляєм ту гаспидську закуску, а секретар наш, Фома Петрович, де не взявся, до мене й собі:

— Як можна,— каже,— в гражданській вуси носить1!

— Та хоч ви мовчіть,— кажу,— чорт батька зна з чого таку куру підняли! Не то вуси, і борода ділу не поміха!

— А в візитній книжці і на об’явительному листі,— каже,— що ви написали?

— Поцілуйте мене сьогодні,— кажу,— а я вас завтра.

Не став з ним і розговорювать, і без його гірко на душі, так досада й розбира, так і поверта назад, щоб хоч вилаять іродового сина. Скільки на світі живу, а ніхто на мене не кричав, ні з ким не лаявсь — тільки деколи з жінкою; а тут і не встерігсь, відкіля та й сварка вирвалась, бодай йому до смерті так підскакувать та прискать!

Прийшов на квартиру, зараз достав з шкатулки бритву, намиливсь, черк, вдруге... так мої вуси, неначе скошена трава, і впали на рушник. Як глянув же я на себе в дзеркало, так батечки!.. Аж злякавсь, сам себе не пізнав, чорт батька зна на кого й похожий; і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь, зовсім не я, а німець Адам Іванович Фрік, що в Кремінчуці шльонку[3] розбирає... Щоб мені до завтрього не дожить, коли брешу! В перший раз, як живу на світі, довелось мені зголить вуси, лучче б було і не дожить до сього лихаї! Якби знав, що зроблюсь таким паскудним, то бог мене побий, коли б зробив, хоч би не то що під суд,— хоч би жили з мене тягли! І кому з того прибуло, що я без вусів?.. Кому вони мішали: чи їсти, чи пити, чи, як кажуть, вірою й правдою служити?.. Як я теперечки до жінки вернуся? Як я гляну у вічі Марії Уласівні?.. Згадав я й літа мої молодії: не одна було глянувши на мой вуса, збирала губки на оборочку, не одна й цілувала, і милувала їх!... Отак журюся, а сльози кап-кап!.. Здається, і за старшим сином так не вбивавсь, як помер!.. Мій боже милий! — подумав, ударивши себе в груди,— за що ти мене так люто покарав?..

Нічого було робить більш у Полтаві, бо в должность велено вступать тільки через тиждень, от я й поїхав додому. То було як їдеш, то знай гукаєш на кучера: "Торкай, хлопче, торкай", а теперечки сиджу собі, схиливши голову, неначе мене на шибеницю везуть, пари з рота не пущу; хіба як швидко

побіжить, то озвешся: "Не жени коней, потомиш!" Так вже норовлю, щоб мені уночі приїхать, бо жінка тоді була не порожня, то, думаю собі, як гляне разом на мене та злякається, то ще (нехай він сказиться) приведе Адама Івановича Фріка. Під'їжджаю до свого двору — уже зовсім смерклось, і в будинку не світиться; вилажу з брички, а тут як загавкають на мене собаки! "Тю, дурні!—кажу.— Хазяїна не пізнали!" — Хотів був погладить, так бісові собаки глянули на мене та врозтіч. Ввійшов тихенько в сіни... так якось чудно, матері його біс, будто й не я,— здається, й хата не моя, їй же богу правда!.. Отож, кажу, як загавкали собаки, жінка й прокинулась; чує — хтось увійшов.

— Хто там? — пита.

— Се я,— кажу.

— На кого ж там собаки гавкали?

— Не знаю.

— Та йди ж — крадешся!

А в мене такий звичай був, що було як приїду додому, то зараз, хоч і вночі, всіх розбуркаю; з дітьми граюсь, з жінкою цілуюсь, бабусю Оришку, що за дітьми приглядає, зачіпаю; а теперечки, як тать, мов той злодій, крадусь; не знаю, на яку й ступить. Підійшов до кроваті, а жінка протягує до мене руки цілуваться. Поцілувались, а вона:

— Хто се? — та мене рукою по губах... Як наробить репету. — Ой, лишечко! Злодій!.. Оришко, вогню, вогню!

Я її уговорюю,— так куди! Не слуха: і руками й ногами від мене.

— Не підступай! — кричить.— Не підступай!

Всіх дітей переполошила, та вже Оришка прибігла з свічкою. Витріщились на мене, дивляться... здається, й я, так не я ж: нема вусів!

— Що се з тобою сталось? — пита жінка.— Чи ти живий, чи мертвий? — а сама аж пополотніла, труситься, неначе трясця її трясе.

— Тим-то й моє лихо,—кажу,— що живий.

— Що з собою зробив? — пита.— Оглашенний!

— Се ж,— кажу,— дяка тобі: тепереньки вже не буду байдики бить та з Марією Уласівною в мар’яжа грать!

— На що ж ти вуси збрив? — пита.

— Тепер состою в гражданській,— кажу, як і мені казали,— а потому право ношенія усов на мене не розпространяється.

— Чи він п’яний, чи здурів? — каже жінка, глянувши на Оришку; та як заголосить, як вдарить себе в груди, а за нею дітвора й Оришка, а бісові собаки почули, ну й собі: і виють, і скиглять, хоч з хати — та що з хати! — з села тікай... просто кінець світу наступає.

Отак цілісіньку ніч рюмали, і я з ними; сиджу та плачу. До крові губи собі подряпав: хочу, знаєте, вус крутнуть, хап за губу — нема нічого, і вдряпну...

На другий день така напала на мене нудьга, хоч крізь землю провалиться. Що кому не скажеш, ніхто мене не слуха: діти від мене одвертаються, жінка хлипа, ні одна дворова собака, матері їх біс, до рук не йде. Думаю собі: що мені на світі робить?.. А тут стали сусіди навідуваться, і Марія Уласівна прийшла, а я од них ховаюсь та лице закриваю, неначе казна-що таке... їй же богу, правда! На третій день зовсім-таки ослаб — єлі дишу; груди мені заложило, живіт підвело (за три дні шматка хліба в роті не було); не знаю вже, чи голова в мене на плечах, чи, може, кавун. Зовсім-таки налагодився вмирати, хоч за попом посилать!..

Коли, на моє щастя,— так вже бог милосердний не схотів посиротить моїх діточок,— приїздить Григорій Григорович Захарченко, оттой, може, чули, що й в чорта виграв би тяжбу, так, кажу, приїздить; як глянув на мене — назад одступив.

— Що се з тобою, братіку? — пита.

— Пропадаю,— кажу,— се моя за мною прийшла!

— Та не бреши,— каже,— тебе ще й поліном не доб’єш. Тільки,— каже приглядуючись,— дуже спаскуднів: чого се?

— Хіба вам повилазило? — кажу.

— Вуси збрив?

— Еге!

— На біса? — пита.

— Нечиста мати в гражданську понесла, так теперечки право ношенія усов на мене не розпространяється.

— Хто се тобі вигадав?

— Його пре... теє,— кажу,— щоб йому добра не було!

— Брехали його батька сини, та й він за ними,— каже,— ти з мундиром в одставці?

— Так що?

— Так коли мундир на тобі,— каже, спасибі йому,— так і вуси при тобі!..

— Їй-богу?

— Побачиш,— каже,— я тобі й указ дам.

— Батьку мій рідний,— кажу,— на світ ти мене народив! — Як скочу з кроваті, ну його обнімать та цілувать, а він мене одпихае.

— Ну тебе к бісу,— каже,— як шпильками шпигаєш!— Бачите, одросли трошки вуси, так щетина й колеться.

Теперечки, спасибі їм, понасилали тих томів: що треба, хоч не скоро, а налапаєш, а тоді — скоріш скарб ізнайдеш, як чого тобі треба. Не у всякім повіті були такі й люди, як сей — що розказую — Захарченко: шукають було шукають, та й плюнуть... Таке лихо було, не повірите: коли скажуть, що право

ношенія не то вусів — голови на твоїх плечах не розпространяється, то не турбуйся шукать — чи воно правда, чи брехня, стинай голову та так і ходи... Щоб я пропав, коли не правда!

Ну, як почув я од Захарченка про той указ, то де в мене й сила взялась! Повеселів, як на світ народився. Зараз жінка поставила нам закуску, випили по чарці, по другій, старої бутилки зо дві, слив’янки, а тимчасом запрягли мені бричку, та скільки видно й заторохтів з Захарченком. Дорогою, щоб мене не побачили, обв’язався платком, тільки очі й блищать. Хто не стрінеться, пізна мене по конях і пита: чого се ти обв’язався?

— Бишиха,— кажу,— нарядилась.

Приїхав до Захарченка. Як дав він мені той указ, то неначе рідного батька побачив!.. "Ну, теперечки,—.думаю,— ваше пре... теє... чий чорт буде старший!"

Вернувся додому і два місяці висидів в карантині, поки вуси не повідростали так, що вже й жінка зо мною цілується, і люди слухають, і собаки на мене не гавкають. Вже й з Марією Уласівною в мар’яжа граємось, а тут така піднялась переписка! З Полтави повістка за повісткою: "Неукоснительно, с получения сего, имеете явиться". А я їм в одвіт: "По случаю приключившейся внезапно болезни!" — Ще з місяць підождав, так, як вже стали закручуваться, поїхав в Полтаву.

Тільки приїхав, зараз натяг на себе козакин, причепив шаблюку та й пішов у палатку, себто "вчинить явку". Входжу в присутствіє... Як гляне на мене г. предсідатель, так його й зжолобило, аж носом закрутив.

— Что это, милостивый государь мой,— крикнув,— вы уклоняетесь от службы и вторично осмеливаетесь явиться ко мне в усах!

— Се,— кажу,— ще не вуси, а усишки, а от, як виростуть, то будуть вусища! А сам держусь за той указ, як сліпий за поводача.

І!., як закричить та підскоче, та присне:

— Я вас, милостивый государь мой, в двадцать четыре часа... к

— Не гарячіться,— кажу,— кров спортите, а ось подивіться! — Та тиць йому в руки указ. Дивись, думаю, хоч повилазять...

Прочитав, якось чудно лупа очима, губи дрижать...

— Фо... Фома Пе... Петрович! — каже запиняючись.— Что это такое?

Хома наставив око:

— Височайший,— каже.

— Без вас знаю,— каже предсідатель,— а распространяется ли право ношения усов?

— Розпространяється,— каже.

Товариші дивляться на мене, перелякались, думають собі: буде мені халепа! А я дивлюсь на супротивників, так їх очима й їм та вуси кручу. Предсідатель глянув на секретаря,

повертілись вдвох сюди-туди та й посідали тихенько; ні один і пари з рота не пустив. Що, думаю собі, піймали облизни!

Так отака-то чудасія була з моїми вусами.— Якби не той указ, то, може б, довелося і пропасти! Згадуючи прошле, не раз думав: правду люди кажуть, що за богом молитва, а за царем служба ніколи не пропадає. За п’ятнадцятилітню безпорочну вислужив-таки собі те, що теперечки ніяке превосходительство на світі не збриє мені вусів, от що!..

[1] Отрути на рибу.

[2] Сліпий звірок з роду кротів. Дуже злий, як розлютується, то плигає — і підскакує на аршин. (Прим. автора).

[3] Шльонка — вовна з вівці сілезької породи.